

УДК 159.9:37.015.3

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВІВ ЕМОЦІЙНО-ОСОБИСТІСНОЇ СФЕРИ СУЧАСНИХ ВЧИТЕЛІВ

І. В. Сергєєва

У статті розглянуто результати дослідження властивостей емоційної сфери особистості вчителів. Підкреслено емоційну напруженість педагогічної діяльності. Проаналізовано індивідуальні емоційні властивості, які закріпилися в педагогів у результаті їх емоційного досвіду. Виявлено комплекси стійких індивідуальних емоційних особливостей. Вони проявляються в переважних способах емоційного реагування. Два з цих комплексів однаковою мірою непродуктивні в реалізації мети педагогічної діяльності, третій характеризується продуктивною спрямованістю емоцій.

Ключові слова: вчитель, педагогічна діяльність, особистість, емоції, емоційна сфера.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Проблема вчителя є вічною проблемою освіти, від вирішення якої залежить стан і перспективи розвитку не тільки інституту освіти, а й суспільства в цілому [2]. Саме сучасний вчитель має інтелектуально посилювати націю, формувати нову генерацію свідомих громадян України. Бути вчителем – не тільки велика честь, а й висока відповідальність за долю нації [1].

Все починається зі школи, а в школі все починається з учителя. Жодна інша професія не ставить таких вимог до людини, як професія педагога. «Педагог, учитель, вихователь – довірена особа суспільства, якій воно довіряє найдорожче і найцінніше – дітей, свою надію, своє майбутнє. Доля дітей в руках педагога, в його золотому серці, він має бути джерелом радісного пізнавального і морального зростання своїх вихованців» [4, с. 23].

Особливістю педагогічної діяльності є висока емоційна напруженість. Несприятливі впливи напружених факторів ведуть до насиченості педагогічної діяльності інформаційними й емоційними стресами. Повторення ситуацій професійних стресів, а також стурбованість вчителів соціально-економічними проблемами приводять до того, що рівень нервово-психічного напруження педагогів досяг останнім часом критичної межі. Від цього страждає і вчитель, і навчально-виховний

процес, і оточуючі люди. У зв'язку з цим професія педагога висуває серйозні вимоги до емоційної сторони особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковане вирішення даної проблеми і на які спирається автор. Проблема вивчення особистості вчителя має давню історію як у вітчизняній, так і зарубіжній психологічній, соціальній, педагогічній та медичній науках. Доведено, що успішність діяльності вчителя визначається рівнем сформованості його особистісних та професійних якостей.

Фахівці пропонують різноманітний набір особистісних якостей, важливих для організації педагогічної взаємодії вчителя та учнів, намагаються виділити найсуттєвіші з них. Існує більш ніж 500 класифікацій професійно значущих якостей учителя [3].

Властивості особистості вчителів і особливості їх емоційної сфери в останні роки були предметом досліджень М.А.Амінова, Л.І.Бучек, Т.В.Василишиної, Л.П.Виговської, М.В.Журавкової, Г.К.Зайцева, Н.Ф.Каськової, В.В.Колбанова, Л.С.Лотош, С.М.Максимець, М.О.Манойлової, Р.П.Мільруда, Л.М.Мітіної, М.В.Молоканова, Т.В.Осадчої, О.О.Прохорова, Е.І.Рогова, Е.В.Руденського, О.П.Саннікової, Е.М.Семенової, О.Г.Солодухової, В.А.Соніна, О.М.Смоленської, О.Я.Чебикіна, В.М.Чернобровкіна та інших дослідників.

Виділення раніше не вирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. На сьогодні практично відсутні конкретні дослідження, спрямовані на вивчення властивостей особистості вчителів, що мають першочергове значення для процесу соціальної адаптації та регуляції поведінки, а також індивідуально-типологічних та соціально-психологічних особливостей емоційної сфери сучасних педагогів як стійких інтегральних властивостей емоційної сфери особистості педагогів.

Цілі статті (постановка завдання). Мета статті полягає у виявленні особливостей проявів емоційно-особистісної сфери сучасних вчителів та встановленні комплексу їх стійких індивідуальних особливостей, що виявляються в переважних способах емоційного реагування.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів. На основі теоретичного аналізу нами встановлено, що діяльність вчителя має емоційно-комунікативну природу. Емоційні процеси виконують регулятивно-впливову й керуючу функції в педагогічній діяльності. Емоції, що переживає вчитель, детермінують мотиви педагогічного спілкування, впливають на розвиток комунікативних умінь і техніки педагогічної взаємодії (М.Г.Демидова,

Л.А.Гапоненко, Р.П.Мільруд). Емпатійні стосунки й позитивний емоційний тон є невід'ємною складовою оптимального педагогічного спілкування (Ю.П.Азаров, Л.М.Ахмедзянова, І.А.Зимняя, Л.П.Виговська, П.Ф.Каптеров, Н.В.Кузьміна, О.О.Прохоров, І.Є.Синиця, О.Г.Солодухова, Л.П.Стрелкова, В.О.Сухомлинський, О.Я.Чебикін та ін.). Соціальна, оцінна й регулятивна функції емоцій великою мірою визначають характер, шлях і спосіб прийняття рішень педагогом (Н.І.Дідусь, Ю.М.Кулюткін, Г.С.Сухобська, В.М.Чернобровкін). Методи навчання й дидактичні прийоми, обрані вчителем, є більш ефективними за умови опори на емоційну виразність фраз та інтонацій, мімічні й пантомімічні способи передачі інформації та почуттів (О.О.Бодальов, Ф.Н.Гоноболін, В.А.Кан-Калик, А.С.Макаренко, Л.М.Мітіна, Д.Ф.Никандров, Д.Ф.Ніколенко, С.Л.Рубінштейн, Р.Х.Шакуров та ін.).

Своєрідністю педагогічної діяльності є висока емоційна напруженість, яка може впливати на ефективність діяльності як позитивно (стимулююче), так і негативно (гальмуюче). Особливості впливу напружених ситуацій залежать від психічних станів учителя та його індивідуальних властивостей.

Вивчення нами індивідуальних емоційних якостей, які закріпились в педагогів у результаті їхнього емоційного досвіду, відносно стабільного і частого переживання певних станів, виявило, що 44% учителів властивий високий і дуже високий рівні тривожності, у 36% – середній з тенденцією до високого. Низький рівень тривожності виявлений лише у 2% педагогів. Для багатьох учителів (66%) існує імовірність нервово-психічних зривів, особливо в екстремальних, напружених ситуаціях. У 23% учителів – висока імовірність нервово-психічних зривів.

50% опитаних вчителів мають високий рівень невротизації особистості. Ознаки депресивності були виявлені у 39% педагогів. У 51% випробовуваних діагностовано високі оцінки за шкалою «дратівливість». Аналогічні результати отримані за шкалою «емоційна лабільність». Лише у 16% випробовуваних вчителів – хороша захищеність до впливу стрес-факторів звичайних життєвих ситуацій (показник «врівноваженість»). 53% з числа опитаних мають високі показники, які проявляються в переживанні тривожності при соціальних контактах (показник «сором'язливість»). Лише у 11% з числа опитаних виявлена виражена потреба в спілкуванні і постійна готовність до її задоволення.

Розглянемо соціально-психологічні особливості емоційної сфери, що визначають здатність вчителів управляти емоційними станами відповідно до поставленої ними мети діяльності на противагу схильності підкорятися

течії емоційних процесів. Так, незначна частина вчителів (34%) адекватно висловлюють свої емоційні стани, здатні в процесі спілкування регулювати свої емоції (16%) і таким чином впливати на поведінку оточуючих (7%), а також мають здатність глибоко розуміти різні життєві обставини учнів (47%), вселяти їм довіру до себе і тим самим впливати на їх поведінку (35%).

Використання факторного аналізу дозволило нам отримати три інтегральні властивості, що описують можливі патерни емоційного реагування педагогів у напружених ситуаціях діяльності. Так, перший фактор, що отримав назву «невротичність», поєднує властивості, які складають комплекс емоційних характеристик астеничної спрямованості. Тенденції поведінки при їх наявності такі, що внутрішнє напруження стримується, акумулюється, а через деякий час знаходить вихід у формі афективних спалахів. Це призводить до виникнення й закріплення дратівливості, емоційної та нервово-психічної нестійкості. У цьому випадку не вчитель регулює власні емоційні стани, а навпаки, непродуктивно пережиті емоційні стани регулюють поведінку вчителя. При цьому їхній вплив невротично забарвлено і, отже, є несприятливим і неоптимальним.

Другий фактор, названий нами «агресивність», вказує на іншу інтегральну властивість, яка характеризується стеничною спрямованістю і схильністю до активно-оборонно-нападаючого реагування. Шляхом прояву імпульсивності й агресії досягається вихід нервово-психічного напруження, що виникло, у зовнішній план. Характерно, що схильність до такого типу емоційного реагування властива більш молодим педагогам і з набуттям досвіду роботи знижується. Зазначена тенденція до врегулювання власного емоційного стану може розглядатися як більш безпечна для особистості вчителя, оскільки не приводить до накопичення внутрішнього напруження. У той же час, такий спосіб емоційної регуляції не є діяльнісно доцільним, оскільки не сприяє досягненню мети діяльності, а руйнує стосунки з учнями, колегами та іншими учасниками педагогічного процесу.

Третя інтегральна властивість, на яку вказує фактор, названий «емоційна зрілість», виявляється в зрілій та оптимальній емоційній поведінці вчителя, при якій він регулює і власні емоційні стани, і стани учнів, здатний до адекватного зовнішнього прояву емоцій, а також до емпатійної поведінки. Цей фактор, на нашу думку, фіксує комплекс соціально-психологічних якостей, що виявляють схильність вчителя до

успішної професійної діяльності в різних умовах та оптимальної міжособистісної взаємодії.

За результатами нашого дослідження, більша частина вчителів характеризується непродуктивним емоційним реагуванням на напружені педагогічні ситуації.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Значній частині вчителів притаманні висока особистісна тривожність, невротичність, депресивність, дратівливість, емоційна та нервово-психічна нестійкість. Незначна частина вчителів адекватно виражає свої емоційні стани, здатна в процесі спілкування добре регулювати свої емоції й таким чином впливати на поведінку оточуючих, а також здатна глибоко розуміти різноманітні життєві обставини учнів, викликати в них довіру до себе й тим самим впливати на їхню поведінку. Виявлено три інтегральні властивості, що описують можливі патерни емоційної поведінки педагогів у напружених ситуаціях діяльності. Дві з них є однаковою мірою непродуктивними в реалізації мети педагогічної діяльності. Третя характеризується продуктивною спрямованістю емоцій.

Перспективи подальшого дослідження зазначеної проблеми полягають, на наш погляд, у дослідженні проблеми емоційного благополуччя вчителя.

Література

1. Андрущенко В.П. Формування особистості вчителя в сучасних умовах / В.Андрущенко, І.Табачек // Політичний менеджмент. – 2005. – №1(10). – С.58-69.
2. Власенко В.В. Учитель в зеркале социально-гуманитарного знания (особенности репрезентации образа) / В.В. Власенко // Общество. Среда. Развитие. – 2014. – № 3. – С. 131-134.
3. Коноваленко В.О. Особистість вчителя в умовах гуманізації освіти / В.О.Коноваленко // Науковий вісник Ужгородського університету : Серія: Педагогіка. Соціальна робота / [гол. ред. І.В. Козубовська]. – Ужгород: Говерла, 2012. – Вип. 25. – С. 97–101.
4. Концепція національного виховання // Рідна школа. – 1995. – № 6.– С. 18-25.

ОСОБЕННОСТИ ПРОЯВЛЕНИЙ ЭМОЦИОНАЛЬНО-ЛИЧНОСТНОЙ СФЕРЫ СОВРЕМЕННЫХ УЧИТЕЛЕЙ

И. В. Сергеева

В статье рассмотрены результаты исследования свойств эмоциональной сферы личности учителей. Подчеркнута эмоциональная напряженность педагогической деятельности. Проанализированы индивидуальные эмоциональные свойства, которые закрепились у педагогов в результате их эмоционального

опыта. Выявлены комплексы устойчивых индивидуальных эмоциональных особенностей. Они проявляются в преобладающих способах эмоционального реагирования. Два из этих комплексов являются в одинаковой степени непродуктивными в реализации цели педагогической деятельности, третий характеризуется продуктивной направленностью эмоций.

Ключевые слова: учитель, педагогическая деятельность, личность, эмоции, эмоциональная сфера.

FEATURES OF MANIFESTATIONS OF THE EMOTIONAL-PERSONAL SPHERE OF MODERN TEACHERS

I. V. Serheeva

The results of studying features of the emotional sphere of the teacher's personality are considered in the article. Emotional tension of pedagogical activity is underlined. The individual emotional features, which have been consolidated in teachers as a result of their emotional experience are analyzed. The complexes of stable individual emotional features are revealed. They are displayed in the predominant ways of emotional reaction. Two of these complexes are equally unproductive in the realization of the purpose of pedagogical activity, the third one is characterized by the productive orientation of emotions.

Key words: Teacher, pedagogical activity, personality, emotions, emotional sphere.

Сергеева Инесса Викторовна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Донбаського державного педагогічного університету (м. Слов'янськ, Україна). E-mail: inessa.sergeeva@ukr.net

Serheeva Inessa Victorivna – Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of the Psychology Department of Donbass State Pedagogical University (Sloviansk, Ukraine). E-mail: inessa.sergeeva@ukr.net